

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

129:4. 2009

Den nationella manligheten

Hanna Enefalk, *En patriotisk drömvärld: musik, nationalism och genus under det långa 1800-talet*, Studia Historica Upsaliensia 234, Acta Universitatis Upsaliensis (Uppsala: Uppsala universitet 2008). 232 s. (Summary in English: Patriotic dreamlands: music, nationalism and gender in the long nineteenth century.)

De nationella tänkesätt som växte fram i Europa från senare delen av 1800-talet lämnade omfattande spår efter sig inom både bildkonst, litteratur och musik. Spåren var inte alltid – inte ens särskilt ofta – högklassiga estetiska produkter, men de är inte desto mindre intressanta studieobjekt. Hanna Enefalk har i sin doktorsavhandling tagit fasta på detta. Enligt inledningen är syftet ”att undersöka den ’vardagliga men gåtfulla’ nationella diskursen som den yttrar sig i sånger; dess ’hur’, ’vilka’ och ’varför’”. Avsikten har varit att undersöka och analysera framför allt sångtexter med nationalistiskt innehåll från Sverige, Norge och Svenskfinland, som publicerats under det som Eric J. Hobsbawm har kallat ”det långa 1800-talet”, en period som här modifierats till att sträcka sig över perioden 1800 till 1920. Musikens roll i sammanhanget är tämligen blygsam. Den har förvisso varit viktig, både som spridare av patriotiska tänkesätt i salongerna och som bärväg för massmarknadens skillingtrycksnationalism. Utöver detta konstaterande analyseras musiken emellertid inte i avhandlingen.

I vanlig ordning presenterar avhandlingens inledningskapitel dess syfte och avgränsningar. Där finns också preliminära diskussioner av begreppen nationalism, borgerlighet, ideologi och genus, som alla spelar centrala roller i den fortsatta framställningen. Vidare finns en forskningsöversikt samt en kort redovisning av metodologiska förhållningssätt, en presentation av det empiriska undersökningsmaterialet samt en översikt över avhandlingens disposition. I materialpresentationen hänvisas till den Internetbaserade sammanställning av sånger och klassificeringar av deras textinnehåll som ligger till grund för undersökningens inledande del.

Efter inledningen följer en diskussion rörande den publik som under den aktuella tiden kunde tänkas ha berörts av ”den sjungna nationella diskursen”. Här ingår också en kort historik över den nationella sången i Sverige som framför allt tar sikte på textförfattarnas, utgivarnas, sångarnas och – i den mån den skiljde sig från sångarna – den tänkta publikens sociala hemhörigheter. Detta aktualiserar att det rör sig om en sjungen nationalism, som rör sig mellan de allmänna vapenövningarnas skillingtrycksvisor, bakgrunden till studentsångarnas ”stora, patriotiska sinnelag” och till de villkor som gällde för 1800-talets folkbildning, hem och folkskola. En central roll spelar borgarklassen och därmed avses den socioekonomiskt avgränsade borgerligheten; inte de källborgare som brukar

ställas i kontrast till konstnärer och bohemer. Just därför är det intressant att följa kapitlets avslutande inringning av de grupper som kan tänkas ha varit "den patriotiska sångens motståndare".

Den följande analysen av sångtexterna är indelad i tre avsnitt. Den inleds med en kort redovisning av nationalistiska – alternativt nationella eller patriotiska – och genusrelaterade markörer i texterna. Förekomsten av dessa har därefter varit föremål för statistisk behandling. Eftersom avhandlingen utgår från ett så pass omfattande material som 1 196 sångtexter från den aktuella tiden (och 3 593 tryck) har det varit rimligt att göra en statistisk bearbetning. Texterna har försetts med innehållsmarkörer rörande 1) patriotism, 2) antipatriotism, 3) lokalpatriotism, 4) rojalism, 5) kristendom, 6) manlighet respektive kvinnlighet. Förekomsten av dessa redovisas generellt och över tid. Två tendenser är här särskilt tydliga: dels de patriotiska markörernas starka ställning i materialet som helhet och dels det faktum att dessa i hög grad åtföljs av manlighetsmarkörer.

I centrum för avhandlingen står kapitlets andra del. Det utgörs av en mer ingående textanalys än tidigare, som tyvärr inte går så långt som deras rent litterära, associativa och emotionella aspekter. Liksom tidigare väljer Enefalk att koncentrera läsningen till 13 nyckelbegrepp, som får utgöra markörer för olika sidor av den nationalistiska föreställningsvärlden. De är 1) land, 2) folk, 3) monark, 4) ära, 5) frihet, 6) manlighet, 7) moder, 8) fäder, 9) bröder, 10) söner, 11) blod, 12) död och 13) Gud. Dessa begrepp följer författarinnan i tur och ordning genom sångskatten och noterar därvid aktuella kopplingar och val av ord respektive metaforer. Därmed lyfter hon fram en rad av de föreställningar och teman, som var aktuella i samband med 1800- och det gryende 1900-talets nationalistiska diktning, liksom de starka band som hon tidigare konstaterat fanns mellan nationella ståndpunkter och föreställningar om manlighet.

Analysens tredje moment är en diskussion om skillnaderna mellan den nationalistiska sången i Sverige, Norge och Svenskfinland. Där belyses i någon mån också de förändringar i sångmaterialet som kan avläsas med hänsyn till hela det aktuella tidsspännat från 1800 till 1920. Liksom i det föregående momentet snuddar författarinnan här vid de olika, framför allt litterära, genre- och genrestilsanknytningar som kunde förekomma i de aktuella sångerna. Här finns också topplistor över de mest frekventa sångerna i de olika länderna med utgångspunkt i samlingar och enskilda tryck. I detta och i det andra momentet rör sig diskussionen, till skillnad från tidigare, på en individualiserad och förhållandevis textnära nivå.

Avhandlingens fjärde kapitel är en sammanfattande avslutning. De sociala förutsättningarna kopplas ihop med aktörernas nationella strävanden. Här återkommer diskussionen om musikens betydelse för nationalismens spridning. Studentkörernas nära kopplingar till studentidentiteten var en sida av saken; skillingtrycksvisornas skildringar av den värnpliktiges vedermödor och hemlängtan en annan. Diskussionen utvecklar sig emellertid i två riktningar. Genom att de

bakomliggande politiska strävandena lyfts fram och psykologiska mekanismer som skulle kunna förstärka kopplingarna mellan manlighet och nationalism får framträda, understryks banden mellan nationalism och manlighetsideal. Med utgångspunkt i skildringar av det finländska inbördeskriget kontrasteras den krigsromantik som var ganska vanlig i de nationella sångerna mot de verkliga krigshandlingarnas grymheter och tragik, något som påtagligt ifrågasätter de nationella föreställningarnas trovärdighet. Avslutningsvis tar författarinnan upp några grundläggande frågor om generaliserbarhet och pekar ut tänkbara linjer för fortsatt forskning. I anslutning därtill vill hon också slå ett slag för Daniel Dennetts funktionalistiska och evolutionistiska förklaringsmodell när det gäller kulturella fenomenets genomslagskraft.

För den som är intresserad av 1800-talets nationella föreställningsvärld erbjuder Hanna Enefalks avhandling rolig läsning, inte bara för att den tar upp och ger nya inblickar i ämnet, utan också för det snärtiga och inte sällan underhållande skrivsättet. Det vetenskapliga detaljarbete som präglar det insamlade materialet i databaserna och den skriftliga presentationen är helt tillfyllest. Däremot finns, som så ofta, enstaka smärre felaktigheter. Den alltför tidigt bortgångne Sten Högnäs var idéhistoriker i Lund och inget annat. Författaren till *Nations and nationalism* (1983), Ernest Gellner, var inte heller historiker, utan upprätthöll tjänster i antropologi respektive filosofi.

Bortsett från dessa randanmärkningar genererar emellertid själva läsningen av avhandlingen en rad frågor. Ett mer övergripande problem som snabbt aktualiseras gäller materialavgränsningen. Sångmaterialet härstammar huvudsakligen från Sverige, men avhandlingen stödjer sig också på norskt och finlandssvenskt material. Detta innebär i princip ett litet problem, eftersom de nationella föreställningarna i Norge respektive Svenskfinland under den aktuella perioden kan förväntas vara färgade av speciella uppfattningar. När det gäller Finland finns kanske framför allt skäl att peka på de interna språkpolitiska förhållanden som färgade det nationella tänkandet under tiden från 1800-talets mitt. För att göra detta borde också finskt material ha tagits med, även om språket naturligtvis ställer en del hinder i vägen.

Avhandlingens syfte är, enligt inledningen, att "undersöka ... den ... nationella diskursen som den yttrar sig i sånger". Problemet blir här inte bara den teoretiska avgränsningen av "den nationella diskursen", utan också undersökningens praktiska aspekter. Användningen av begreppet "diskurs" antyder möjligheten att det handlar om något över tid föränderligt – vilket ju är synnerligen vanligt i idéhistoriska sammanhang. Här gäller det nationella föreställningar. Frågan blir då i vilken utsträckning avhandlingen faktiskt tar fasta på förändringar när det gäller nationella föreställningar under perioden 1800–1920. Författarinnan markerar själv i inledningen att det "tidigmoderna, furstecentrerade hyllandet av territoriet" faller utanför undersökningens ram, samtidigt som hon faktiskt blir

tvungen att ta upp just detta slags tänkande, exempelvis när det gäller hyllningen av kronprins Carl Johan i P. D. A. Atterboms *Lejonriddarne*.

Uppenbart kan metoden att statistiskt undersöka ett relativt stort textmaterial som det aktuella med hjälp av ett antal avgränsade innehållsmarkörer vara nog så fruktbar. Det visar bland annat den tydliga koppling mellan ett nationellt betraktelsesätt och ett manlighetsideal som i avhandlingen belyses på detta sätt. Att denna koppling i stort sett är aktuell under hela den behandlade tiden framgår också tydligt. Samtidigt framgår ganska klart att också avhandlingens författarinna funderar kring olika nationella föreställningskomplex, där tyngdpunkterna och tänkesätten varierar. Hon berör en förflyttning av intresset från monarken till landet som en geografisk och fysisk företeelse, och genom att anknyta till Michael Billigs idé om *banal nationalism* antyder hon att det kan handla om tämligen genomgripande förändringar.

Frågan inställer sig här om inte de mer djupgående diskussionerna av textmaterialet i analysavsnittets andra och tredje moment skulle ha mått bra av både mer differentierade analysverktyg och mer varierade kontextförhållanden. Oavsett vad vi tänker om de nationella sångernas litterära och musikaliska värde, gjorde de en gång i världen anspråk på att vara konstverk och accepterades också som sådana. Det innebär också att man bör närma sig dem på dessa villkor. Med bara en något mer generös användning av de analysverktyg som till exempel retorik och litteraturteori har att erbjuda skulle de nationella föreställningar som finns i sångtexterna ha fått en långt rikare belysning. På motsvarande sätt skulle en mer nyanserad belysning av åtminstone några av de kontexter där olika nationella tankegångar kom till uttryck inte bara understrukt dessa föreställningars relativt stora situationsbundenhet, utan också erbjudit rikare möjligheter till differentiering.

Möjligen skulle en friare litterär eller retorisk analys ha kunnat ge ytterligare relief åt den för avhandlingen centrala och i övrigt på ett övertygande sätt framställda kopplingen mellan föreställningar om "militär förmåga – manlighet – medborgarskap". En jämförelse mellan den påtagligt mytologiserande bild av kriget som ges i Atterboms *Lejonriddarne* och de båda förhållandevis realistiska finlandssvenska citat som avslutar tredje kapitlet talar sitt tydliga språk: De mytologiska respektive realistiska aspekterna framträder här framför allt genom de stilistiska verkningsmedlen. Detta påpekande är förvisso inte ägnat att ifrågasätta Enefalks påstående att det i avhandlingen har "framgått att bundna texter (poesi, sångtexter) är ett ytterst användbart källmaterial för historiska studier även utanför de musik- och litteraturhistoriskafälten". Tvärtom skall det ses som en uppmaning att närma sig detta slags källor på ett sätt som kan vara lämpligt med tanke på deras speciella status som konst.

En mer noggrann och varierad behandling av de kontexter där den sjungna nationella diskursen ägde rum hade förmodligen skapat en större förståelse för

det speciella material det här rör sig om. I så fall hade det kunnat handla om en belysning av besläktade föreställningars och begrepps historia i den anda som exempelvis förespråkats av Quentin Skinner eller, med helt andra utgångspunkter, av Reinhard Koselleck. Det skulle i första hand ha inneburit att dåtida betydelser av begrepp som "folk", "frihet" och "manlighet" hade kunnat lyftas fram i förhållande till textläsningen, men det hade också gett möjlighet att tydligare klarlägga innebördsförändringar över tid. Kanske hade det också öppnat för en större förståelse för de konstnärliga uttryckssätten och därmed för de speciella former av nationella föreställningar som inte alla gånger flaggar med tydliga begreppsliga markeringar.

Avslutningsvis finns skäl att mycket kort lyfta fram det tema, som är centralt för hela avhandlingen och som hitintills enbart berörts i förbigående. Det under undersökningens förlopp efterhand alltmer centrala perspektivet rör nämligen den nära kopplingen mellan nationellt medborgarskap å ena sidan och manlighet, förstått som försvarsförmåga och sexuell potens, å den andra. Den statistiska analysens starka band mellan det nationella och det manliga dyker knappast upp helt oväntat, men är ändå överraskande tydliga. Förhållandet fördjupas och framställs även mer differentierat i den fördjupade textanalysen. I den avslutande diskussionen behandlas det psykologiskt med en viss psykoanalytisk *touche*, så att det tydligt framgår hur den nationella retoriken kunde upplevas som en utmaning för unga mäns identitetssträvanden. Det är bara att tacka för de lärdomar avhandlingen ger inom detta område.

Sten Dahlstedt*

* Fakultetsopponent